

دانشگاه پیام نور

زیبایی‌شناسی آبگینه

دکتر پردیس بهمنی

«عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب»

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاوردهای انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب کتاب

پیشگفتار	نه
مقدمه	یازده
بخش اول. آشنایی با مبادی زیبایی‌شناسی مرتبط با آبگینه	۱
فصل اول. دیباچه‌ای بر زیبایی‌شناسی	۳
هدف کلی	۳
هدف‌های یادگیری	۳
مقدمه	۳
۱-۱ تعاریف زیبایی‌شناسی از دیدگاه فلاسفه	۸
۲-۱ زیبایی‌شناسی در اسلام	۱۶
۳-۱ زیبایی‌شناسی در ارتباط با خواص شیشه	۲۳
خلاصه فصل اول	۲۸
خودآزمایی تشریحی فصل اول	۳۱
فصل دوم. رابطه شکل و فرم در زیبایی‌شناسی شیشه	۳۲
هدف کلی	۳۲
هدف‌های یادگیری	۳۲
مقدمه	۳۲
۱-۲ تعاریف مرتبط با فرم و شکل	۳۳
۲-۲ اهمیت تحلیل فرم	۳۶
۳-۲ آشنایی با مفاهیم گشتالت	۴۱
۴-۲ نمونه رابطه شکل و فرم در آثار شیشه‌ای قرون اولیه اسلامی	۴۴
خلاصه فصل دوم	۵۱
خودآزمایی تشریحی فصل دوم	۵۱
فصل سوم. رابطه رنگ و شکل در آبگینه	۵۲
هدف کلی	۵۲
هدف‌های یادگیری	۵۲
مقدمه	۵۲
۱-۳ عوامل رنگ‌زا در شیشه	۵۳
۲-۳ ترکیب‌بندی رنگ در شیشه	۵۴
۳-۳ آبگینه رنگی در پنجره و ارسی	۵۵
۴-۳ نقاشی روی شیشه و مینا	۵۹
خلاصه فصل سوم	۶۲

۶۲	خودآزمایی تشریحی فصل سوم
۶۳	بخش دوم. برداشت‌های زیبایی‌شناسی از آبگینه جهت کاربرد امروزی
۶۵	فصل چهارم. تاریخچه مختصر روش‌های ساخت شیشه
۶۵	هدف کلی
۶۵	هدف یادگیری
۶۵	مقدمه
۶۷	۴-۱ تاریخچه مختصری از شیشه در ایران کهن
۶۹	۴-۲ تاریخچه مختصر شیشه‌گری بعد از اسلام
۷۴	خلاصه فصل چهارم
۷۴	خودآزمایی تشریحی فصل چهارم
۷۵	فصل پنجم. تزیینات شکلی و مفاهیم آن‌ها
۷۵	هدف کلی
۷۵	هدف یادگیری
۷۵	مقدمه
۷۶	۵-۱ گونه‌شناسی نقوش به‌کاررفته در آبگینه
۷۹	۵-۲ اشاره به شیشه در شعر شاعران
۸۷	خلاصه فصل پنجم
۸۷	خودآزمایی تشریحی فصل پنجم
۸۸	فصل ششم. تزیینات فرمیک و کاربرد شیشه هنری در زندگی امروزی
۸۸	هدف کلی
۸۸	هدف‌های یادگیری
۸۸	مقدمه
۸۹	۶-۱ تزیینات فرمیک اشیای شیشه‌ای
۹۱	۶-۲ کاربرد شیشه هنری در دکوراسیون
۹۸	خلاصه فصل ششم
۹۸	خودآزمایی تشریحی فصل ششم
۹۹	کتابنامه

بار درخت علم ندانم به جز عمل
با علم اگر عمل نکنی شاخ بی‌بری

تقدیم به همه کسانی که فکری نو دارند و افکارشان را تولید می‌کنند.

پیشگفتار

شیشه‌گران همواره در طول تاریخ مرتبه‌ای بالا داشتند، چراکه کوره ساده و سوزان ایشان از موادی اولیه و ناچیز، محصول زیبا و شفاف تولید می‌کرد. این در حالی است که انسان امروزی با فاصله گرفتن از گذشته و پیشینه تاریخی خویش به لحاظ زمانی، بسیاری از مبانی فرهنگی و سنتی و باورهای قومی خویش را فراموش کرده است. از آن جایی که اصالت و عظمت یک قوم و فرهنگ آن مستقیماً در هنرش جلوه می‌کند؛ می‌توان گفت هنرهای دستی نمایشگر فرهنگ و تمدن هر قوم بوده و با تاریخ هنر ملت‌ها پیوند ناگسستنی دارد. بنابراین یکی از راه‌های پی بردن به باورها، اعتقادات و فرهنگ اقوام مختلف در طول تاریخ مطالعه مبانی هنری و زیبایی‌شناسی به‌کاررفته در آثار تولیدی آن‌هاست. چرا که این آثار سرشار از مفاهیم مشخص و آرمانی هستند که به‌صورت نمادین در این آثار جلوه‌گر شده‌اند.

فلسفه هنر، زیبایی‌شناسی و سبک‌شناسی ابزاری را در اختیار محقق قرار می‌دهد که قادر خواهد بود به‌وسیله آن‌ها به ارزیابی آثار هنری بپردازد. با بررسی هنر دوره‌های مختلف خواهیم توانست هنرمندان و مخاطبین آن‌ها را شناسایی کنیم. از جمله آثار هنری که به‌دلیل اینکه جنس آن کمتر دچار تغییر و فرسایش می‌شود شیشه است که تاریخ استفاده از آن به‌صورت کاربردی و تزئینی به دوره تمدن عیلام در ایران برمی‌گردد و نمونه پوشش پنجره به‌وسیله شیشه در زیگورات چغازنبیل به‌دست آمده است. پس درک و بررسی مبانی زیبایی‌شناسی آثار شیشه‌ای می‌تواند مبانی زیبایی‌شناسی هنر ایران را ارتقا دهد که در این راستا در این کتاب سعی شده است با

اختصار به این موارد پرداخته شود و نمونه‌های عینی از به‌کارگیری مبانی زیبایی‌شناسی در آثار کهن و امروزی آبگینه ارائه گردد. این کتاب با توجه به سرفصل‌های آموزشی رشته هنرهای صناعی تدوین شده و در کنار آن مطالعه کتاب‌هایی که به معرفی ابزار و کارگاه‌های شیشه‌گری می‌پردازند همچنین کتاب‌هایی در زمینه مبانی طراحی اشیاء^۱ نیز می‌تواند سودمند باشد. امید است هنرمندان و علاقه‌مندان به هنر آبگینه نگارنده را از تجربیات و نمونه‌های کارهای شاخص در این زمینه آگاه نمایند.

پردیس بهمنی
آبان ماه ۱۳۹۷

۱. به علاقه‌مندان مطالعه کتاب‌های «مقدمه‌ای بر طراحی اشیاء در هنر اسلامی ایران» و «طراح ایرانی چگونه می‌اندیشد؟» از انتشارات فخراکیا و کتاب «نظریه ماناک» از انتشارات سازمان جهاد دانشگاهی، هر سه از نگارنده پیشنهاد می‌گردد.

مقدمه

شیشه جسمی سلب و شفاف است با این حال برخلاف تمام جامدات دیگر فاقد ساختار درونی منظم و یکنواخت می‌باشد. به علت فقدان نظم تکرارشونده در ساختمان درونی هر یک صفحه شیشه می‌تواند به عنوان یک مولکول بزرگ مورد توجه قرار گیرد از همین روست که نور را از خود عبور می‌دهد و شفاف است

شیشه‌گران همواره در طول تاریخ مرتبه‌ای در مقام کیمیاگران داشتند، چرا که کوره ساده و سوزان ایشان از موادی اولیه و ناچیز، محصول زیبا و شفاف تولید می‌کرد که مورد تقاضای ثروتمندان و باعث حسرت فقرا بود. خانواده‌های شیشه‌گر رمز و راز کارشان را چون گنجینه‌ای نفیس در سینه خود حفظ می‌کردند و به سختی از بیرون رفتن هرگونه اطلاع به خارج از خانواده و احیاناً دسترسی رقبا به این اطلاعات جلوگیری می‌کردند.

انسان همواره در جستجوی زیبایی بوده‌اند و گاهی چه به هنگام حک کردن نقشی بر سنگی یا فلزی و یا ترسیم خطوط نمادین بر بافته‌ای و یا تراشیدن پیکره‌ای، به هر حال مقصودی را بیان داشته و رمز و رازی را آشکار نموده است. در پیوستگی تاریخ، از دوران گذشته تا حال از روزگار شوکت کاخ‌ها و ازدحام در کوی و برزن‌ها و بازارها تا به امروز این نیاز در هر دوره‌ای به نوعی جلوه‌گر شده است و هنرمند با غنیمت عمر و لحظات گذرای زندگی خویش همواره خاطرات لذت‌بخش را زنده ساختند و آن را آراسته، پیراسته، و بالاخره اثری را به جای نهاده که یادآور تأثرات او از نمایش‌های هستی می‌باشد. آنچه که دست در خدمت ذهن می‌توانست انجام دهد، این بود که طلسم بی‌شکلی ماده را بشکند، چرا که هر ماده‌ای دارای مقاومتی است و

این مقاومت تنها به نیروی تخیل انسان و به قوت دست‌های او در هم می‌شکند دوران این تحول بسیار طولانی بوده است و شیشه در این بین یکی از بهترین موادی است که می‌تواند به این ذهنیت و نیروی تخیل، جنبه عینی بخشد.

از همان ابتدا شیشه‌گران در جامعه خود از مقام والایی برخوردار بوده‌اند. مثلاً در نزدیک به ۲۰۰۰ سال پیش، شیشه‌گران رومی خیابان مخصوص و به نام خود در بهترین محل شهر داشتند و یا طبق قانون تئودوزیاس در سال ۴۳۸ م. از پرداخت مالیات معاف شده بودند. در دوران رنسانس نیز اشراف فرانسوی اجازه داشتند خود وارد کار شیشه‌گری شوند بدون آنکه از درجه اشرافیت ایشان کاسته شود و یا یک نجیب‌زاده می‌توانست با دختری از خانواده شیشه‌گران ازدواج کند بدون آنکه همسر را در مرتبه‌ای پایین‌تر از مقام اجتماعی خود بشمارد.

فن شیشه‌سازی در ایران خیلی کهن است و این صنعت از ادوار پیشین در خاور نزدیک دایر بوده است در هزاره دوم ق. م. یعنی زمانی که ایران هنوز در مرحله آغاز نگارش بود، امپراتوری ایلام که مرکز آن شوش بود، پدیدار گشت و در این منطقه که از نظر فرهنگی در اوج شکوفایی خود بود شیشه به کار می‌رفت. مهره‌های استوانه‌ای دوره ایلام میانی نیز از شیشه بوده است به‌طوری‌که پنجره‌های زیگورات چغازنبیل از استوانه‌های شیشه‌ای ساخته شده بود که اکنون در موزه ایران باستان نگهداری می‌شود. در اکتشافات مارلیک نیز اشیای شیشه‌ای استوانه‌ای و جام شیشه‌ای با قدمت حدود هزاره اول ق. م پیدا شده و در حسنلو در شمال غربی ایران قطعاتی از شیشه (موزاییک) پیدا شده است. نویسندگان و مورخین یونان نیز به کاربرد شیشه در ایران اشاره کرده‌اند و از آن جمله ارسطوفان در یکی از پیس‌های خود اشاره به استعمال جام‌های زرین و بلورین در دربار ایران می‌نماید. در مورد شیشه مخصوصاً در قرون اولیه اسلامی اطلاعات ما اندک است البته نباید تأثیر هنر و آثار سفال‌گری را بر آن نادیده گرفت. با روی کار آمدن حکومت‌های متقارن در ایران مانند سامانیان و آل‌بویه با توجه به اینکه هرکدام در پی احیای سنت‌های هنری گذشته با به کار بردن مفاهیم اسلامی بودند، شاهد شروع دوره جدیدی در هنر ایران هستیم که هم ردپایی از فرهنگ غنی گذشته در خود داشت و هم با مفاهیم جدید اسلامی تلطیف شده بود. نمونه‌های بسیاری از شیشه‌های دوران اسلامی و قبل از آن دوره قاجار و معاصر در موزه آبگینه تهران قابل مشاهده و مطالعه می‌باشد.

آبگینه و شیشه‌گری سنتی جزو رشته صنایع دستی یا هنرهای صناعی قرار می‌گیرد که مهارت، ذوق و بینش انسان در این هنر - صنعت نقش اساسی دارد. به‌طور کلی می‌توان گفت صنایع دستی و به تبعه آن آبگینه گروهی از صنایع هستند که تمام یا بخش اعظم مراحل ساخت فرآورده‌های آن با دست انجام گرفته و در چارچوب فرهنگ و بینش هر منطقه و با دیدگاه‌های قومی ساخته و پرداخته می‌شود. صنایع دستی بازتابی از تاریخ تمدن هر ملت و قومی است و می‌توان انتشار مؤثری برای فرهنگ و سنن مناطق مختلف باشد. پیشرفت جوامع و رشد فکری و فرهنگی و اقتصادی انسان‌ها در تکامل صنایع دستی تأثیری به‌سزا داشت. مردم هر منطقه با توجه به شرایط اقلیمی، مواد در دسترس، شرایط اجتماعی و فرهنگی و با توجه به نیازهای مادی و معنوی‌شان جلوه‌ها و اشکال متنوعی از دست‌ساخته‌ها را عرضه کردند. شیشه‌گری نیز در این بین همه خصوصیات صنایع دستی را دارد و می‌تواند در شرایط اجتماعی و فرهنگی هر منطقه با توجه به نیازهای مادی و معنوی جامعه تأثیر بگیرد و همچنین تأثیرگذار در روابط تجاری و اجتماعی باشد.

صنایع دستی گزارشگر صنعت و هنر نیاکان و بیانگر هنر و ذوق مردم هر کشور است. صنعت دستی در روزگاران کهن به‌عنوان صنعت تمام‌عیار عهد خویش حضور داشته است. به‌اختصار می‌توان گفت که صنعت دستی هر قوم گوشه‌ای از هویت یک قوم را در گذشته تاریخی‌اش بیان می‌کند و حضورش در دوران معاصر، حلقه واسطه و رابط بین هویت گذشته و هویت کنونی این قوم و عرضه هویت گذشته قوم یا تاریخ وی به اقوام دیگر است و در نتیجه یکی از عوامل اصلی و اساسی معرفی اقوام به یکدیگر و نشان دادن عواطف و احساسات آن‌ها با ظرافت‌ها و دقت‌ها، لطیف‌ها، و صفاه‌ها، و مهرها و محبت‌هایی است که در یک قوم وجود داشته است و وجود دارد و در نقوش و رنگ‌ها و ترکیب آن‌ها و چگونگی استفاده از وسایل و ابزار عرضه می‌شود.

اگر فرهنگ را مجموعه‌ای از نشانه و نماد بگیریم که مردم جامعه برای ارتباط، با یکدیگر در میان خود به‌کار می‌برند، این نشانه‌ها و نمادهای فرهنگی در زندگی اجتماعات اولیه و جامعه‌های ابتدایی امروزی به دو صورت از راه‌های عناصر مادی (ابزار و اشیاء) و عناصر غیرمادی یا معقول (زبان و ادبیات) تجلی می‌کرده است. در میان این گونه جامعه‌ها فرهنگ، صورتی همگن داشته و مجموعه رفتارهایی را

دربرمی گرفته که به تمام اعضای قوم یا جامعه متعلق بوده است. چون در این جامعه‌ها نهادها و گروه‌ها و طبقه‌های اجتماعی به صورت امروزی آن شکل نگرفته بود و از گروه‌های خواص و عوام اثر و نشانی نبوده، پس دو نوع فرهنگ خواص و فرهنگ عوام یا فرهنگ عامه نیز در آن جایی نداشته و به معنا و مفهوم علمی امروزی آن، مترادف با فرهنگ بوده است. یکی از اجزای غیرقابل جداشدن از فرهنگ، زبان و ادبیات است و به تبعه آن یکی از منابع بسیار ارزشمند در بررسی‌های فرهنگی را شعر شاعران تشکیل می‌دهد. در این کتاب سعی شده است به برخی از اشارات شاعران به شیشه و محصولات شیشه‌ای بیان شود تا از این گذر ویژگی‌های این هنر در زبان و ادبیات فرهنگ ایران مورد بررسی قرار گیرد.

در اسطوره‌ها و افسانه‌های بسیاری از اقوام جهان چگونگی پیدایش و تکوین بعضی از فن‌ها و پیشه‌ها و صنعت‌های اصلی و اولیه به اشاره و رمز و راز آمده و خاستگاه بعضی از مصنوعات چگونگی ساخت و کاربری تمثیلی و استعاری آن‌ها در فعالیت‌های آیینی، تدفینی و معیشتی مردم بیان شده است.

طبق گفته ویل دورانت در کتاب لذات فلسفه با مثال‌هایی بیان می‌کند که زیبایی می‌تواند در فرهنگ‌های مختلف به صورت‌های متفاوت درک شود (دورانت، ۱۳۷۸: ۲۱۷). پس درک زیبایی می‌توان به فرهنگ و جامعه مرتبط باشد. به هر حال هنر پیوندی ریشه‌ای با عنصر زیبایی دارد و به گفته بسیاری از اندیشمندان زیبایی را می‌توان درواقع حس ادراک روابط لذت‌بخش نامید. از طرفی اندیشه و تفکر و نوع فرهنگ و شخصیت فردی هنرمند، تعیین‌کننده نحوه نگارش او به جهان و روشنگر چگونگی ادراک او از زیبایی است که این همه باعث لزوم مطالعه فرهنگ جامعه در ارزیابی زیبایی‌شناسی می‌گردد.

نظر ارسطو در مورد زیبایی «عبارت از هماهنگی و تناسب و نظم آلی اجزا در کل به هم پیوسته» (دورانت، ۱۳۷۸: ۲۱۸) است که این گونه برداشت می‌شود که انسان در پیوند با جهان پیرامون خود در برابر عناصری چون سطح، شکل، حجم و بافت اشیاء واکنش نشان می‌دهد. برخی از این عناصر به تنهایی و یا در ارتباط با هم در یک مجموعه هماهنگ و ترکیبی موزون قرار می‌گیرند که در نهایت موجب خوشایندی و احساس لذت می‌شود که آن را احساس زیبایی می‌نامیم.

جهت تعریف مشخص از اشیا یی که در این کتاب مورد بررسی قرار داده می‌شود، تعاریف مدون علمی را در نظر می‌گیریم: منظور از طراحی اشیاء «ارائه ایده، توسعه مفهوم، و درنهایت ساخت یا پیاده‌سازی یک شیء فیزیکی است. طراحان اشیاء، ایده‌ها را در ذهن خود تصور و مفهوم‌سازی می‌کنند و سپس آن را در پیکره یک اشیاء، مشهود و متجسم می‌کنند. این طراحان با مسائلی از قبیل فن‌آوری، ارگونومی، قابلیت کاربری، دانش مواد و کیفیت سروکار دارند» (هاوکس و ابینت، ۱۳۷۹: ۲۳۰). در این تعریف ضرورت توجه به طراحی اشیای مشخص می‌باشد. در این راستا اشیای شیشه‌ای نیز در طول تاریخ هنر ایران جلوه و تنوع بسیاری در فرم و شکل و نقش دارا می‌باشد که اهمیت بررسی آن را مشخص می‌کند.

در این کتاب سعی بر آن است تا ابتدا گذری اجمالی بر مبانی زیبایی‌شناسی شده است و از ابتدای طرح موضوع و فلاسفه یونان تا متفکرین اسلامی نظریات بیان شده است و درنهایت به نظر می‌رسد که زیبایی‌شناسی آبگینه به‌خوبی با نظرات متفکرین اسلامی قابل‌بررسی باشد. پس از ذکر تاریخچه مختصری از محصولات شیشه‌ای، و جایگاه آن در زبان و ادبیات ایرانیان که خود حاکی از اهمیت این اشیاء در فرهنگ این سرزمین است، به روش‌های مختلف ساخت و تولید شیشه‌های سنتی و تزیینات آن با تأکید بر نقوش به‌کاررفته و استفاده از رنگ‌های متنوع پرداخته شده است. به نظر می‌رسد روش‌های ساخت آثار شیشه‌ای مستقیماً بر فرم و تزیینات آن‌ها تأثیر گذارده است.

از آنجاکه در بررسی‌های فرهنگی، ادبیات می‌تواند ریشه‌یابی‌های خوبی در اختیار محقق قرار دهد، به خصوصیات و ویژگی‌های محصولات شیشه‌ای نیز در شعر شاعران اشارات فراوان شده است که برخی از آن‌ها ذکر گردیده و البته جای کار بسیار بیشتری در تحقیقات دانشجویان به‌صورت مطالعات میان‌رشته‌ای هنر و ادبیات دارد. درنهایت به برخی استفاده‌های امروزی از محصولات شیشه‌ای در هنرهای کاربردی مانند دکوراسیون و معماری داخلی جهت انگیزه‌بخشی و ایده‌دهی برای سایر استفاده‌ها و کاربردی کردن و زنده نگه داشتن اصالت فرهنگ و هنر سنتی در زندگی امروزی و ایده‌دهی جهت تحقیقات دانشجویان اشاره شده است.

بخش اول

آشنایی با مبادی زیبایی‌شناسی مرتبط با
آبگینه

فصل اول

دیباچه‌ای بر زیبایی‌شناسی

هدف کلی

آشنایی کلی با نظرات بزرگان در خصوص زیبایی و زیبایی‌شناسی

هدف‌های یادگیری

دانشجو پس از مطالعه این فصل بایستی:

۱. با تعاریف زیباشناسی از دیدگاه فلاسفه آشنایی یابد.
۲. با مفاهیم زیبایی‌شناسی در اسلام و آرای متفکران اسلامی نیز آشنا شوند.
۳. در نهایت ارتباط مفاهیم و نظریات زیبایی‌شناسی را با خواص شیشه درک نماید.

مقدمه

زیبایی یکی از مفاهیم فلسفی و مفهومی پیچیده و انتزاعی است. ماهیت زیبایی یکی از پایدارترین و بحث‌انگیز موضوعات در فلسفه غرب است و به‌همراه ماهیت هنر یکی از دو موضوع اساسی در زیبایی‌شناسی فلسفی می‌باشد. به‌طور معمول از واژه زیبایی‌شناسی به‌عنوان معادلی برای واژه انگلیسی Aesthetics استفاده می‌شود. آنچه می‌تواند زیبایی‌شناسی نام گیرد، برآوردی بسیار وسیع است. زیبایی‌شناسی یونان ریشه در خود فلسفه یونان داشت یعنی در فلسفه ماقبل سقراط و طالس شروع می‌شد. به‌طور کلی دو دیدگاه عینیت‌گرا و ذهنیت‌گرا در مورد وجودشناسی زیبایی وجود دارد. لازمه ذکر اصول و مشخصات برای زیبایی آن است که به دیدگاه عینیت‌گرا قائل

باشیم (ربیعی، ۱۳۹۰: ۱۵۲). اما به‌طور سنتی جزو ارزش‌های نهایی از جمله خوبی، حقیقت و عدالت شمرده شده است.

اولین مرحله در برخورد با زیبایی درواقع توجه به ظاهر اشیاست. به‌طورکلی می‌توان گفت «مهم‌ترین عامل در شناسایی هر محصول، شکل آن است. معنای صریح محصول همان کاربرد عملکردی آن، و هر شیء که فرم آن به کاربرتش اشاره کند برای بیننده بامعنا خواهد بود. شناخت عناصر و ساخت پیام در زبان اشیاء موجب تأثیر آن‌ها در ایجاد ارتباط بین فرم و عملکرد و معنی آن‌ها می‌گردد» (مقدم، ۱۳۸۸: ۷۷). این در حالی است که «از تفاوت‌های بارز هنر سنتی با هنر مدرن این است که هنر سنتی ذاتاً کاربردی است درحالی‌که در هنر مدرن میان هنر محض و هنر کاربردی، هنر کاربردی را برتر می‌شمارند. درحالی‌که در دوران پیش از مدرن هنر اساساً کاربردی بود و هنر غیرکاربردی کمتر یافت می‌شد» (بهشتی، ۱۳۸۳: ۱۴۰). این همان اختلاف دیدگاهی است که سبب می‌شود قادر به درک نشانه‌ها و تزئینات به‌کاررفته در اشیاء کهن نشویم. درحالی‌که هرکدام از نمادها و نقش‌مایه‌های استفاده شده در اشیاء گذشته، خود کارکردی معنایی داشته است و این چیزی است که در دنیای امروز محصولات از آن بی‌بهره‌اند و با کمتر به آن توجه شده است.

بر اساس تعریف ابن‌سینا زیبایی یک چیز کمال وجودی آن است. یعنی تمامی موجوداتی که تحت تدبیر خداوند متعال هستند، به جهت طبیعتشان به سوی کمال خود کشیده می‌شوند. این کمال همان خیریت آن چیزهاست که برگرفته از خیر محض است و سبب می‌شود هیولانی و عدم آن اشیاء مرتفع گردد (ربیعی، ۱۳۹۰: ۱۴۴). در زبان انگلیسی نیز تزئین^۱ در اصل به معنی تأمین تجهیزات ضروری است و در فن بلاغت نیز به آنچه برای ایجاد ارتباط بلیغ کلامی لازم است تزئین می‌گویند واژه Decaration به معنای زینت مشتق از Decarum به معنای شایستگی است و بر چیزی دلالت می‌کند که برای شیء یا شخصی لازم است تا وظیفه‌اش را به‌درستی ادا کند. همین واژه Cosmetic از واژه Cosmas (عالم) می‌آید لذا آنچه را برای نظم شایسته است مشخص می‌کند-تزئین امری مرتبط با عالم هستی است یعنی امری ذاتی، نه اضافی (بهشتی، ۱۳۸۳: ۱۴۱). تزئینات صنایع دستی مانند ظروف علاوه بر جنبه تزئینی،

از جهت معنایی و ارگونومی نیز قابل بررسی است برای مثال سردیس بالای دسته در پارچه‌ها و لیوان‌ها که ممکن است امروزه تزئینی به نظر آید در گذشته دارای مفهوم خاص معنایی بوده است. به گونه‌ای نیروی درونی آن سردیس را ناظر بر آشامیدنی می‌دانستند که باعث تقدس و پاکی و تبرک آن می‌شد. از طرفی محل خاص آن ویژگی ارگونومیکی جهت چنگش بهتر ظرف را سبب می‌گردید (شکل ۱-۱). در ادامه با توجه به سیر تاریخی تعریف زیبایی نظرات بزرگان در این زمینه به‌طور خلاصه آورده می‌شود.

شکل ۱-۱. نمونه از ظروف قرون اولیه اسلامی با سردیس بالای دسته به ترتیب: تنگ فلزی موزه ایران باستان بخش اسلامی (عکس: نگارنده)، تنگ شیشه‌ای موزه آبگینه، کاسه سفالی. (GraBar, 1987)

زیبایی‌شناسی از رشته‌های سنتی فلسفه بوده، و به‌ویژه در سده‌های هفدهم و هجدهم بسیار پررونق بوده است. اما امروزه از رشته‌های غیرفعال فلسفه می‌باشد. بسیاری از فیلسوفان معاصر متفق‌القول هستند که زیبایی امری ذهنی و انتقال‌ناپذیر است. کسی راه ساختن ترانه‌های موسیقی درست یا اشعار کامل را نمی‌شناسد؛ و گرایش شدیدی به جانب این عقیده هست که دوست داشتن، دلیل و برهان نمی‌خواهد.

هدف زیبایی‌شناسی. توضیح چستی زیبایی و نحوه درک ما از آن و نیز تحلیل سطوح و گونه‌ها آن است. همچنین شاید توصیه برای زیباسازی هم بتواند جزء مباحث آن قلمداد شود. شاید برای شناختن کیفیت زیبا، به‌خصوص در هنرهای